

Томбулатова І. І.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ІНФЕРНАЛЬНИЙ ЯК ІНШИЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

Статтю присвячено дослідженню специфічного різновиду образу Іншого – інфернальному Іншому. Увагу сфокусовано на особливостях репрезентації образу інфернального Іншого в українській літературі, а саме – в сучасній поезії. Означено поле проблематики, питань, які виникають у зв'язку з вивченням образу Іншого в літературі будь-якого періоду розвитку літературного процесу. Послугуючись актуальними науковими розробками вчених-філософів та вчених-літературознавців, підкреслено розбіжності, що наявні у номінаціях, які застосовуються у процесі зображення / вираження інфернальних образів не тільки в літературі, а й загалом у мистецтві та гуманітаристиці. У статті продемонстровано, що сучасна українська поезія багата на різні авторські інтерпретації втілення образу інфернального Іншого. Репрезентації образу інфернального Іншого в сучасній українській поезії вдало поєднують традиційні уявлення про інфернальне та новаторські художні деталі, задля вивчення яких варто залучати такі методи дослідження як, наприклад, інтертекстуальний та імагологічний, окрім таких традиційних, як описовий та порівняльний. У цьому короткому дослідженні проаналізовано тексти з поетичних збірок: «373» (2014) М. Кіяновської, «камінсьадліс» (2020) І. Шувалової, «Поезія Келії» (2017) К. Москальця, «Життя Марії» (2015) С. Жадана та «Колекція» (2023) Ю. Іздрика. Кожен з перелічених авторів має свій неповторний стиль, методи конструювання поетичного тексту, що, очевидно, впливає на «бачення» ними образу інфернального Іншого, його семіотичного поля та зображення / вираження його у віршованих текстах. Ба більше, у представленому дослідженні окремо наголошено на структуруванні спільносвіту аналізованих текстів та місці в них образу інфернального Іншого, отже, йдеться ще й про особливості структурування часу та простору цих поетичних творів.

Ключові слова: образ Іншого, сучасна українська література, репрезентація, спільносвіт, інфернальний, сучасна поезія, бінарна опозиція.

Постановка проблеми. Проблема дослідження образу Іншого, його меж, виокремлення та сприйняття його нами та нас ним і не тільки – коло питань, актуальних для філософів та літературознавців, що вивчають будь-який хронологічний період розвитку літератури та літературного процесу. Дослідження інфернального Іншого дещо звужує предмет дослідження, оскільки не йдеться про образ Іншого у широкому сенсі, але має залучати знання з допоміжних гуманітарних дисциплін, наприклад: філософії, культурології, історії, мистецтвознавства та релігієзнавства, оскільки література є тільки одним із джерел усвідомлення сприйняття образу інфернального як Іншого в літературному мистецтві, як «дзеркалі» дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи розмову про образ Іншого в літературі варто звернутись до фундаментального дослідження Т. Лютого, що викладено у книзі «Двійник. Про природу дублювання та множинності» (2021 р.). Дослідник розмірковує зокрема про іншого та чужого у людському Я та зверта-

ється до питання двійництва у літературі. Також цікавим є дослідження процесу відчуження, який прямо пов'язано з образом Іншого, що розкрито у праці «Othering, an Analysis» Л. Бронса (2015 р.), яка містить ґрунтовне реферування досліджень із зазначеної проблематики.

Щодо вивчення інфернальних образів у текстах, то цікавими та актуальними видаються наукові роботи О. Калашник («Інфернальні візії в поезії В. Свідзінського і Г. Тракля», 2010 р.), Ю. Терехової («Інфернальний образ літавця (перелесника) в українській романтичній прозі», 2022 р.), О. Голобородька («Героїзація інфернального як тенденція сучасної медіакультури», 2024 р.), що розкривають сутність функціонування інфернальних образів та їхній вплив та реципієнта.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження репрезентацій образу інфернального Іншого в сучасній українській літературі, його місця у спільносвіті літературного тексту в сучасній поезії.

Виклад основного матеріалу. Бінарна опозиція «Я-Інший» є однією з осьових не тільки для

літератури чи мистецтва, але й для конструкції відносин у суспільстві. Традиційна думка у світовому літературознавстві наступна: «The concept of Other is used to describe people who are considered strange or inferior in terms of knowledge, civilization, and abilities» (концепт Іншого використовують для змалювання людей, яких вважають дивними чи неповноцінними, зважаючи на знання, цивілізацію та здібності – переклад мій, І. Т.) [9]. Маємо підкреслити, що, все ж, образ Іншого не завжди має негативну конотацію, оскільки він може бути, наприклад, екзотичним (якщо йдеться про образи далеких, маловідомих країн), або образом-міражем. У такому випадку він може асоціюватися з мрією або викликати у реципієнта цікавість.

Т. Лютий пише: «Лик Іншого спонукає до відповідальності за нього, позаяк жадання егоїстичного привласнення й маніпулювання постійно виказує неповноту буття. Разом з Іншим будь-яке Я не лише здобуває множинність, але й приходить до розважливого ставлення до себе і світу. Крім того, поява Іншого на обрії можливостей розкриває й певні ризики для Я, до яких варто зарахувати самовідчуження, впадання в інтелектуальну зверхність, відчуття обраності й подібне. Утім найважливішим досвідом сприйняття Іншого / Чужого є набуття здатності відповідати за низку викликів: уміння змінюватися в процесі подолання обмежень, потяг до свободи й відкриття нового, шанс прийняти те, із чим важко погодитися, спроможність упоратися з тривожною чужістю тощо» [4, с. 97]. Оскільки образ Іншого, насправді, часто пов'язано з чимось невідомим або маловідомим його емоційне сприйняття може варіюватися від зацікавлення ним або навіть захоплення до тривожності чи навіть страху.

Образ Іншого, з огляду на це, може займати будь-яке місце у конструкції художнього тексту та мати різні функції, завжди є частиною спільносвіту. «У Левіта, який присвятив цьому питанню докторську дисертацію «Індивід у ролі іншого» поняття *Mitmenschen* залучається до аналізу структури «буття разом», що передбачає розрізнення між довкіллям (*Umwelt*) і спільносвітом (*Mitwelt*): «Інші зустрічаються від самого початку не як невизначені об'єкти, чиї характеристики ні від кого не походять, а в стосунках між людиною і світом, тобто у «внутрішньосвітових» [стосунках], де світ розглядається як «поділений між / спільний» з огляду на світ довколишній» (...) Саме тому, що людина є невід'ємною частиною світу, вона доглибно визначає його природу, і світ, до якого я маю доступ, є структурованим людиною

не лише в тому сенсі, що я його поділяю з іншими людьми, а й у тому сенсі, що він також є моїм світом; і якраз з огляду на мене самого його можна охарактеризувати як світ поділений – такий, що визначається відповідно до його ролі щодо мене самого, для кого всі інші люди – «другі» (*les autres*). Таким чином, спільносвіт, якщо я його поділяю з певною іншою людиною, стає для мене певним «ти»» [8, с. 296]. Коли йдеться про інфернальні образи, то вони зазвичай асоціюються у реципієнта або з чимось невідомим і по-своєму привабливим або з чимось негативним і небезпечним (а іноді умовне «ти» може бути й «темною» частиною «Я»), зважаючи, на індивідуальні риси ідентичності реципієнта (етнічну, релігійну, освітню або субкультурну тощо), оскільки в мистецтві, в літературі зокрема, репрезентації інфернальних Інших пов'язано із зображення «нижнього світу» у спільносвіті художнього твору.

Окремо варто уточнити, що у Словнику іншомовних слів подано наступні значення слова «інфернальний» – «пекельний, підземний, потойбічний, демонічний» [7]. Отже, маємо зазначити, що інфернальний Інший в літературі не завжди має бути антропоморфічним (людиноподібним), він може мати будь-які подоби та репрезентації (маємо додати, що у Європейському словнику зазначено наступне «Термін *representation* може також вживатися для позначення не відносин репрезентації, а одного з можливих складників цих відносин – а саме носія репрезентації. Відповідно, кажуть про репрезентація як предмет (твердження, ментальний стан, картину тощо), який репрезентує дещо евентуально для когось. У цьому сенсі портрет, наприклад, не просто «передбачає» у своїй моделі відносини репрезентації, а сам «є» репрезентацією. Цей дуже поширений слововжиток може породжувати плутанину. Загалом носієм репрезентації є щось зовнішнє стосовно відносин репрезентації – у тому сенсі, що можна характеризувати цей носій незалежно від факту, що він входить у відносини репрезентації» [8, с. 82]).

Оскільки статтю присвячено вивченню саме інфернального Іншого, а не будь-якого Іншого (етнічного, гендерного, екзистенційного, субкультурного тощо), а інфернальний часто пов'язаний з пекельним / потойбічним і, як наслідок, образом диявола/демона та подібних, то маємо конкретизувати дещо з цього приводу. У Європейському словнику філософій подано наступне визначення: «Якщо у французькій мові «демон» є еквівалентом «диявола» (це стосується і християнської теології, і народної мови), в німецькій між *Teufel*

та Damon є принципова різниця. Останнє слово, синонімом якого є Unhold («потвора, злий дух» – антонім до hold «милий, привабливий») відповідає античній ідеї «даймона» як певного божества, окремого духа, навіть домовика (доброго чи злого) (...) В англійській мові диявол іменується The Devil або The Evil One (Злий, Зловмисний), або The Fiend («Лиходій, Ворог») (...) Отже, в цих мовах ім'я «Демон» (в однині) лише акцентує авторитет головного зла над його підлеглими та поплічниками – незліченними демонами та демоніями (чи дияволицями), до легіону яких романтично-релігійна та народна уява включили величезну кількість більш-менш хтивих інфернальних духів: вовкулаків, інкубів, суккубів, вампірів, вурдалаків тощо» [8, с. 329–331]. Ба більше, до репрезентації інфернального іншого можемо додати ще й пов'язані з цим образом хронотоп, символи та мотиви.

В актуальному короткому дослідженні торкнемося того, як репрезентовано образ інфернального Іншого в сучасній українській поезії.

Наприклад, образ диявола певним чином зображено у вірші С. Жадана зі збірки «Життя Марії». У тексті С. Жадана образ диявола пов'язано з мотивом трансформації ліричного героя, тобто репрезентовано не просто портретні характеристики образу або риси характеру, а означено його вплив на особистість: «А зараз я розповім тобі, як зустрічався з дияволом / Диявол, Маріє, керується єдиним правилом: / він вводить тобі під шкуру мед і олово, / він пришиває тобі до серця своє тіло й голову. / Ходи тепер з його головою, дивися його очима. / Лови тепер сонце в небі, думай, у чому причина. / Все одно нічого не зрозумієш, нічого не упіймаєш. / Залишишся з тим, у що віриш, себто із тим, що маєш» [1, с. 78]. Можемо говорити про вплив інфернального Іншого на чуттєвий (серце) та ментальний (голова) аспекти буття ліричного героя, підміну істинного, свого (людського) бачення світу чужим (під впливом інфернального Іншого), відсутність розуміння процесів, мінімізація впливу божественного, «високого» начала («лови тепер сонце в небі»), тобто особистість ліричного героя проходить процес відчуження від себе справжнього, перетворюючись на об'єкт маніпулювання інфернального Іншого.

Щодо самого диявола, то репрезентація образу у тексті достатньо деталізовано: «Диявол, Маріє, чорний кравець із Бронкса, / в легені йому залито вогонь, в очах його тане бронза, / шиє святкові костюми, виміряє коштовну тканину, / влаштовує перестрілки й вуличну різанину. / Приводить

до себе вночі золотих китайнок, / топить в затоці їхні тіла на ранок, / вкладає тобі до рук пакунки й ранкову пресу, / просить віднести, записує на шпалерах адресу» [1, с. 78]. Як бачимо, образ стилізовано під афроамериканця, прикметно, що його локація – Бронкс (боро, район Нью-Йорку, що відомий традиційно високим рівнем злочинності та великою кількістю афроамериканців та латиносів, що там проживають, та теж – стереотипно – асоціюються зі злочинністю, «нижнім» світом), це певним чином підкреслює інакшість образу інфернального Іншого (адже його гетерообраз пов'язано з іншою етнічною складовою та діяльністю, що є поза законом, тобто «не такою», іншою).

Також варто зазначити, що художню деталь «в легені йому залито вогонь» прямо пов'язано з семіотикою пекла. Рід діяльності – кравець – сигналізує на його вміння створювати, але його діяльність пов'язано зі спокусами, розвагами, розкошами, жорстокістю тощо. Тобто диявол – творець, але «чорний» (колір, що часто асоціюється з інфернальним), володар «темних» справ.

Присутня також і бінарна опозиція «Захід-Схід» – «приводить до себе вночі золотих китайнок / топить з затоці їхні тіла на ранок» [1, с. 78] – у семіотичному спільностві Схід часто репрезентує духовне начало, тому знищення чогось із семіотичного поля «східного» уособлює протистояння інфернального Іншого (в цьому випадку – диявола) і духовного, «високого», окрім того, що зображено конкретний злочин – убивство – порушення однієї з основних заповідей. Мотив спокуси (пакунки) та брехні / маніпуляції (ранкова преса) теж відображено у тексті. І наскрізним є мотив саме маніпуляції (вкладає тобі до рук; просить віднести), що знову ж таки вказує на уміння інфернального Іншого впливати на ліричного героя, спокушати, змінювати поведінку, хід думок та втрачати власне Я під впливом інфернального Іншого.

Часто образ інфернального Іншого можна зустріти у поетичних текстах Ю. Іздрика. Звернемося до однієї з найновіших його поетичних збірок на сьогодні – «Колекція» (2023 р.).

Наприклад, вірш «Las babas del diablo» («слина диявола») вводить інфернального Іншого, починаючи з номінації тексту, тобто тут інфернальний Інший – серед персонажів, поле його репрезентації перегукується з полем аналізованого вище тексту С. Жадана (мед, мідь): «вся гама кольорів – це мідь і мед» [2, с. 131], «ще бабине літо в диявола слині / й життя пригасає так солодко аж / я медом

вливаюсь в твою картину / ти міддю заповнюєш мій пейзаж» [2, с. 131] – спостерігаємо, що інфернальний Інший є частиною обох ліричних героїв (як частина їхніх Я, а не окремий персонаж) та поєднує їх у їхній пристрасті, що є близькою за значенням до найпершого гріха.

Літо – як репрезентація «пекельного» проміжку часу теж є частиною репрезентації інфернального Іншого. Варто зазначити, що проявлення інфернального у природі кожного з ліричних героїв у тексті репрезентовано як норму, ба більше, тяжіння до інфернального (спокуси, пристрасті, задоволення, гріха) окремо підкреслено «гуляти до ночі кохатись до світу / зривати усе що дано й не дано / це літо.. це літо.. це літо.. це літо.. – / твердити собі – і не згасне воно» [2, с. 131]. «Гарячий» сезон асоціюється, очевидно, з самим пеклом, що наповнено спекою та гріхами.

Окремо не можна оминати й той факт, що залучаючи інтертекстуальний підхід до аналізу цього вірша, маємо згадати, що прототекстом до цього поетичного тексту, ймовірно, є однойменна новела Х. Кортасара з достатньо амбівалентним змістом. Текст її є багатошаровим і має безліч трактувань, так само й текст Ю. Іздрика може мати множинні інтерпретації. Інфернальний Інший у ньому є чимось, що не засуджується, а подається на рівні природних потягів, він є просто частиною будь-кого / будь-якої особистості і не відкидається як щось злочинне чи заборонене, інфернальне у зазначеному тексті є прийнята частина Я.

На противагу такій репрезентації інфернального Іншого, маємо відмінний його образ, близький до Люцифера Данте, що вмерзлий у лід у самій глибині пекла. К. Москалець пише: «... пекельнику жадібний, дідьку зажерливий, чорте неситий? / Кожен борг твій пліч-о-пліч стоїть; борзніше втікай / у нерадісну зиму свою; тішся там натюрмортами, непристойними скриками кроків за вікнами; / щастя твоє, сило нечиста...» [5, с. 37] – як бачимо простором інфернального Іншого є «нерадісна зима» і в цьому тексті не йдеться про його прийняття, інфернальний Інший сприймається як гостро ворожий. У наведеному прикладі звертання до інфернального Іншого вказують на його зв'язок з мотивом гріха жадібності та на мотив «угоди з дияволом», яка є частотною в світовому мистецтві, лежить в основі багатьох літературних текстів у різних національних літературах у різні періоди розвитку літературного процесу.

Звертаючи увагу на сучасну жіночу українську поезію, варто зупинитись на поетичній твор-

чості М. Кіяновської та І. Шувалової. Цікаво, що репрезентація інфернального Іншого як потойбічного у них пов'язано з конкретним простором. Ліс – традиційно є локацією, де перетинається межа, де дійсність переходить у потойбіччя (часто це можна помітити, наприклад, у романтиків). М. Кіяновська пише: «Занепад світла. Споконвіку – ліс / І голосіння листя в високості. / Бездонна мука простору. Коліс / Тут не буває. Піднебесні гості / Сюди приходять з крилами, як сні, / Бо ангелам не вільно залишати / Своїх слідів. Мов з осені, з весни / Стоїть безлистий дуб – і хоче спати» [3, с. 44]. Очевидно, що інфернальний простір (ліс) тут поєднано з мотивом сну (мотив стану зміненої свідомості, коли світ не сприймається таким, яким він є), мотивом смерті / переходу (безлистий дуб) і опозицією до «високого», божественного світу («занепад світла» – художня деталь, що може бути пов'язана з образом самого Люцифера. Як стверджується у Європейському словнику філософій: «... у християнстві Люцифер, ангел світла, через своє повстання проти Бога перетворився на Сатану. У певних езотеричних течіях це повстання вважається таким, що відбулося в рамках загального космічного протистояння» [8, с. 328]).

До образу лісу у своїй поетичній творчості звертається й І. Шувалова у збірці «каміньсадліс». Описуючи Люблін, вона створює наступну картину: «вітром вибілені твої любліне ребра / місяць видерся на дах – і обірвався / їхав вершник повз ворота – і спотикнувся / чорний ліс хребет свій зламаний переріс / подорожній вулицю за руку бере / вона каже – у тебе шафранова голова / в тебе з вух росте золота трава / який чорт тебе такого сюди приніс?» [6, с. 24] – простір поєднано з інфернальним «чорний ліс» (як було зазначено вище чорний – один з частотних кольорів, що ідентифікує інфернального Іншого та невідоме, а ліс – часто є символом потойбіччя). У поезії І. Шувалової ліс, очевидно, пов'язано з мотивом смерті: «наче звір / що прийшовши вмирати / в самісіньке серце лісу / кладе важезну голову / на повільні натомлені лапи» [6, с. 130], що є прикметним для поезії не тільки І. Шувалової, а є в принципі традиційним для репрезентації лісу як потойбічного простору, який пов'язано з семіотичним полем інфернального. Ліс – як простір інфернального Іншого є однією з його важливих репрезентацій.

Висновки. У підсумку, маємо підкреслити, що в актуальному дослідженні здійснено спробу продемонструвати, що вивчення феномену Іншого загалом, та репрезентацій інфернального Іншого

зокрема є релевантним для сучасного літературознавства, оскільки бінарна опозиція «Я-Інший» є важливою і для кращого вивчення суспільства, а мистецтво, як трансформована дійсність, вказує на певні закономірності функціонування різновидів цієї бінарної опозиції (на рівні зовнішнього відчу-

ження та на рівні відчуження в межах однієї особистості, що окреслює, наприклад, системи основних внутрішніх та зовнішніх конфліктів). Вважаємо, що дослідження інфернального Іншого в сучасній літературі та мистецтві має перспективи для ряду дисциплін з кола сучасних гуманітарних наук.

Список літератури:

1. Жадан С. Життя Марії. Книга віршів і перекладів. Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2015. 184 с.
2. Іздрик Ю. Колекція. Поезії. Чернівці: Видавець Померанцев Святослав, 2023. 160 с.
3. Кіановська М. 373. Львів: Видавництво Старого Лева, 2014. 272 с.
4. Лютий Т. Двійник. Про природу дублювання і множинності. К. : Віхола, 2021. 272 с.
5. Москалець К. Поезія Келії. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 255 с.
6. Шувалова І. каміньсадліс: поезія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020, 288 с.
7. Словник іншомовних слів. Інфернальний. [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/yiqrrf>
8. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том четвертий, вид. друге. К. : Дух і Літера, 2022. 440 с.
9. Hasan R. The concept of Other in literature. *Medium*. [Електронний ресурс] URL: <https://surl.li/zzfbps>

Tombulatova I. I. INFERNAL AS THE OTHER IN CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY

The article is dedicated to the study of a specific variety of the image of other – an infernal other. Attention is focused on the peculiarities of representation of the image of infernal other in Ukrainian literature, namely, in modern poetry. The field of problems, questions that arise in connection with the study of the image of other in the literature of any period of development of the literary process, are defined. Using the actual scientific developments of philosophers and literary scholars, the differences that are available in the nominations used in the depicting / expressing of infernal images not only in literature, but also generally in art and humanities are emphasized. The article shows that contemporary Ukrainian poetry is rich in different author's interpretations of the embodiment of the image of an infernal other. The representation of the image of an infernal other in contemporary Ukrainian poetry successfully combines traditional ideas about infernal and innovative artistic details, for the sake of studying such research methods as, for example, intertextual and imagological, except for traditional and comparative. In this brief study, texts on poetic collections are analyzed: "373" (2014) by M. Kiyanovska, "Kamesadlis" (2020) by I. Shuvalova, "Cell's Poetry" (2017) by K. Moskalets, "Mary's Life" (2015) S. Zhadan and "Collection" (2023) by Y. Izdryk. Each of these authors has its own unique style, methods of constructing a poetic text, which apparently influences the "vision" of their image of an infernal other; its semiotic field and depicting / expressing it in poetic texts. Moreover, the presented study separately emphasized the structuring of the common authority of the analyzed texts and the place in them the image of the infernal other; therefore, it is also about the peculiarities of structuring the time and space of these poetic works.

Key words: the image of another, contemporary Ukrainian literature, representation, commonplace, infernal, contemporary poetry, binary opposition.